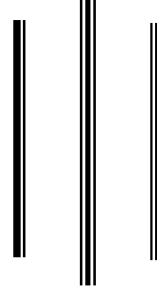
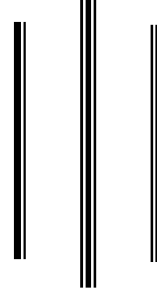

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

विदुरप्रसाद वस्ती

त्रि.वि. दर्ता नं.: ६-३-२८-१०४-२००१

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौँ

२०६४

शोधनिर्देशक
प्राध्यापक
राजेन्द्र सुवेदी

नेपाली भाषा-साहित्यको उत्थानमा उत्तरबङ्ग विश्वविद्यालयको

योगदान

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र

सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको

स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको

प्रयोजनका लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

विदुरप्रसाद वस्ती

त्रि.वि. दर्ता नं.: ६-३-२८-१०४-२००१

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौँ

२०६४

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर

मिति : २०६४/१२/१७

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र श्री विदुरप्रसाद वस्तीले स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको नेपाली भाषा-साहित्यको उत्थानमा उत्तरबङ्ग विश्वविद्यालयको योगदान शीर्षकको शोधपत्र सोही प्रयोजनका लागि स्वीकृत गरिएको छ।

मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

१) प्रा. राजेन्द्र सुवेदी (विभागीय प्रमुख)

.....

२) प्रा.डा. अभि सुवेदी (बाह्य परीक्षक)

.....

३) प्रा. राजेन्द्र सुवेदी (शोध निर्देशक)

.....

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि श्री विदुरप्रसाद वस्तीले प्रस्तुत शोधपत्र **नेपाली भाषा साहित्यको उत्थानमा उत्तरबङ्ग विश्वविद्यालयको योगदान** मेरा निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । अत्यन्त लगनशील भई कठिन शोधकार्यलाई सफल पूर्वक तयार पार्नु भएकोमा यस शोधपत्रबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

.....
(प्रा.राजेन्द्र सुवेदी)
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर

मिति : २०६४/१२/०६

कृतज्ञताज्ञापन

समादरणीय गुरुज्यू प्राध्यापक श्री राजेन्द्र सुवेदीको कुशल निर्देशनमा मैले यो शोधपत्र तयार पारेको हुँ । आफै कार्यव्यस्त रहनु भएर पनि मलाई लक्षित मार्गमा पुऱ्याउन वहाँले दिनु भएको अमूल्य सुझाव र उचित दिग्दर्शनका निम्ति श्रेष्ठ गुरुज्यूप्रति म हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । शोधप्रस्ताव स्वीकृत गरी मलाई शोधकार्य गर्न अनुमति प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुखज्यू एवम् नेपाली केन्द्रीय विभागप्रति म आभारी छु ।

अनुसन्धानका क्रममा आवश्यक सामग्री र महत्त्वपूर्ण अन्तर्वार्ता दिई सहयोग गर्नु हुने उत्तरबङ्ग विश्वविद्यालय नेपाली विभागका गुरुहरू लक्ष्मीकान्त शर्मा, विष्णु शर्मा, भीमकान्त उपाध्याय, मोहन पी. दाहाल (वर्तमान विभागाध्यक्ष), घनश्याम नेपाल, नरेशचन्द्र खाती आदि प्रति र दार्जिलिङ क्षेत्रमा रहनु भएका नेपाली साहित्यकारहरू इन्द्रबहादुर राई, लक्ष्मीदेवी सुन्दास, कुमार प्रधान, जस योजन 'प्यासी', दार्जिलिङ सरकारी महाविद्यालयका गुरु गुरुआमाहरू, त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभागका गुरुजन, चूडामणि बन्धु, दयाराम श्रेष्ठ, ठाकुर पराजुली, घनश्याम उपाध्याय, मोहनराज शर्मा र बेलाबेलामा सुझाव एवम् हौसला दिएर सहयोग गर्ने गुरुहरू-केशव सुवेदी, वेणीमाधव ढकाल, निनु चापागाई, हेमन्तप्रकाश ओली, 'सुदर्शन', ऋषिराज बराल, ईश्वरचन्द्र ज्ञवाली, ताराकान्त पाण्डेय, सुधा त्रिपाठी, कुमार थापा, राजन पोखेल, मातृका पोखेल, नन्दीश अधिकारी, रामप्रसाद ज्ञवाली, यादवप्रकाश लामिछाने, नेत्र एटम, शरदचन्द्र वस्ती र वेदराज ज्ञवालीप्रति आभारनत छु ।

शोधपत्रको पूर्ण आकृति तयार पार्न आरम्भदेखि नै आ-आफ्नो तर्फबाट शैक्षिक समस्याको हल गरी सक्दो सहयोग गर्नु हुने मित्रहरू- यादव भण्डारी, नारायण गडतौला, देवी नेपाल, दीपक न्यौपाने, पुरुषोत्तम भट्टराई, टिका दाहाल, चन्द्रप्रसाद पौडेल, रामचन्द्र पोखेल, नामदेव पोखेल, गणपति घिमिरे, शालिकराम पौडेल, कृष्णप्रसाद ज्ञवाली, उपज ज्ञवाली, शेषनारायण मरासिनी, खगेश्वर गौतम, घनश्याम ढकाल, मुकुन्द मिश्र, सोम खतिवडा (भाइ), बहिनी दीपा वस्ती एवम् सतीश छेत्री, कल्पना त्रिपाठी, सत्यम् राई, विक्रम विश्वकर्मा, अनाम बंगाली, ज्ञानेन्द्र शर्मा, राजीव लगायत परिशिष्टमा रहेका उ.ब.वि.का नेपाली भाषा साहित्यप्रिय साथीहरू, उ.ब.वि. केन्द्रीय पुस्तकालयका विजय छेत्री, नवीन पौड्याल, अलङ्कार प्रधान, दाज्यु मुक्तिनाथ सुवेदी आदिलाई म कदापि विर्सन सक्तिन ।

सदैव इज्जत र प्रतिष्ठाका लागि जीवनमा सङ्घर्ष गर्नु पर्छ भन्ने नैतिक अर्ती दिदै आर्थिक र व्यवहारिक समस्यासँग सङ्घर्ष गरेर आफ्नो अमूल्य श्रम खर्चेर मेरो अध्ययनलाई यस अवस्थामा पुऱ्याउन पूर्ण सहयोग गर्नुहुने परमपूजनीय आमा भीमादेवी वस्ती र बुवा नरन्द्रप्रसाद वस्ती, दाजु, दिदी र भाउजूहरूप्रति म नतमस्तक छु । समय, श्रम र अर्थ आदिले व्यावहारिक कठिनाइलाई उजिल्याउँदै मलाई प्रोत्साहन दिइरहने सहयोगी सहयात्री पत्नी प्रभा शर्मा र बालापनकी प्रिय सुपुत्री प्रष्टवी शर्मा वस्तीप्रति म सप्रेम धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

व्यवस्थित कम्प्युटर टाइप र सेटिङ्ग गरिदिने वीरेन्द्र नेपाल, फुर्वारिन्छेन शेर्पा, भीष्मराज पौडेलप्रति म आभार प्रकट गर्दछु ।

उ.ब.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय, त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय, गोर्खा जनपुस्तकालय, खर्साङ, ने.सा.स. पुस्तकालय, दार्जिलिङ, वाल्मीकि विद्यापीठ पुस्तकालय, काठमाडौं, हरिहर संस्कृत क्याम्पस पुस्तकालय, अर्घाखाँचीप्रति म ऋणी छु ।

प्रस्तुत शोधकार्यका लागि मुलुक बाहिरको विषय छनोट र काम गर्दा स्थानगत अवस्था आर्थिक कठिनाई एवं समय परिस्थिति आदिले सास्ती खेप्नु परे पनि अनुसन्धान कार्य व्यवस्थित गरिएको छ भन्ने मलाई विश्वास छ ।

अन्त्यमा म प्रस्तुत शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

विदुरप्रसाद वस्ती

विषय सूची

पृष्ठ संख्या

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

स्वीकृति-पत्र

कृतज्ञताज्ञापन

विषय सूची

संक्षेपीकृत शब्दसूची

पहिलो परिच्छेद

शोधपत्रको परिचय

१.१ शोधशीर्षक	१-५
१.२ शोधपत्रको प्रयोजन	१
१.३ विषय परिचय	१
१.४ समस्याकथन	२
१.५ शोधकार्यको उद्देश्य	३
१.६ शोधकार्यको औचित्य	३
१.७ पूर्वकार्यको समीक्षा	४
१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन	४
१.९ शोधविधि	५
१.९.१ सामग्रीसङ्कलनको विधि	५
१.९.२ अध्ययन तथा विश्लेषण विधि	५
१.१० शोधपत्रको रूपरेखा	५

दोस्रो परिच्छेद

दार्जिलिङको भू-क्षेत्रमा नेपालीहरूको अवस्थिति आरम्भदेखि वर्तमानसम्म

२.१ दार्जिलिङको ऐतिहासिक इतिवृत्त (पृष्ठभूमि)	६-२९
२.२ नेपालको एकीकरणभित्र निहित दार्जिलिङको अवस्था	६
२.२.१ सामाजिक अवस्था	९
२.२.२ राजनैतिक अवस्था	१२
२.२.३ शैक्षिक अवस्था	१३
२.२.४ धार्मिक अवस्था	१४
२.२.५ साहित्यिक अवस्था	१५
२.२.६ भाषाले प्रक्षेपण गरेको प्रभाव	१५
२.३ भारतमा नेपाली भाषाशिक्षणको पृष्ठभूमि	१७
२.३.१ नेपाली भाषा शिक्षणको पूर्वरूप	१९

२.३.२ नेपाली शिक्षणको सूत्रपात	२०
२.३.३ भारतमा नेपाली भाषा पठनपाठनको प्रक्रिया र विस्तार	२२
२.३.३.१ पश्चिम बङ्गाल (दार्जिलिङ)	२२
२.३.३.२ सिक्किम	२४
२.३.३.३ आसाम	२५
२.३.३.४ मेघालय	२६
२.३.३.५ मणिपुर	२६
२.३.४ निष्कर्ष	२७

तेस्रो परिच्छेद

नेपाली भाषासाहित्यको विकासमा विश्वविद्यालय स्थापनापूर्वको प्राक्चेष्टा	३०-५६
३.१ दार्जिलिङमा नेपाली भाषा (मानव सभ्यता, संस्कृति र जीवनचर्या)	३०
३.१.१ दार्जिलिङमा नेपाली भाषाको प्रयोग र परम्परा	३१
३.१.२ दार्जिलिङमा जातीय चेतना	३३
३.१.३ दार्जिलिङको भाषासाहित्यमा भाषामान्यता आन्दोलनले पारेको प्रभाव	३६
३.१.४ नेपाली भाषाको विकासमा दार्जिलिङ पत्रपत्रिका पुस्तक एवम् व्यक्ति तथा विभिन्न सङ्घसंस्थाको भूमिका	३९
३.१.४.१ व्याकरणहरूको लेखनले भाषाको विकासमा पारेको प्रभाव	४०
३.१.४.२ भाषामान्यताका लागि क. ब्राह्मणको भूमिका	४१
३.१.४.३ भाषा साहित्यको उत्थानमा पारसमणि प्रधानको योगदान	४४
३.१.४.४ विभिन्न सङ्घसंस्थाहरूले भाषा मान्यताका लागि खेलेको भूमिका	४५
३.१.४.५ केन्द्रीय शिक्षा बोर्डद्वारा भारतका केन्द्रीय विद्यालयहरूमा नेपाली भाषालाई मान्यता	४६
३.१.५ दार्जिलिङको भाषासाहित्यमा शिक्षाले पारेको प्रभाव	४८
३.२ साहित्यिक पृष्ठभूमि	५०

चौथो परिच्छेद

उत्तरबङ्ग विश्वविद्यालयमा नेपाली विभागको स्थापना र विकास	५७-११७
४.१ उत्तरबङ्ग विश्वविद्यालयको सूत्रपात	५७
४.२ उत्तरबङ्ग विश्वविद्यालयको स्थापना	५९
४.३ नेपाली विभाग स्थापनापूर्वका प्राक्चेष्टाहरू	६१
४.४ नेपाली विभागस्थापनापूर्वको प्राक्चेष्टा : एकेडेमीको स्थापना	६५
४.५ उत्तरबङ्ग विश्वविद्यालयमा नेपाली विभागको स्थापना	६८
४.६ उत्तरबङ्ग विश्वविद्यालयले नेपाली विषयको समुत्थान र स्तरीकरणमा पुऱ्याएको योगदान	७१
४.६.१ एकेडेमीको अवस्थिति	७१
४.७ जर्नल प्रकाशन	७४
४.८ उत्तरबङ्गविश्वविद्यालयको गतिशीलता	८४

४.८.१ एन्.वि.यू.को परिसर	८५
४.८.२ पाठ्यक्रमगत विकास	८७
४.८.३ नेपाली विभागको प्राज्ञिक कार्य	८८
४.८.३.१ पठनपाठनको विकास: नेपाली स्नातकोत्तर शिक्षण	९३
४.८.३.२ अनुसन्धानगत शिक्षणमा एम.फिल र विद्यावारिधिको चर्चा	९४
४.८.४ नेपाली विभागको विकसन अवस्था	९५

पाँचौं परिच्छेद

शोध निष्कर्ष

९९-१०१

५.१ समाहारमा नेपाली भाषा साहित्यको उन्नयनमा नेपाली विभागको योगदान

९९

सन्दर्भग्रन्थसूची

परिशिष्टहरू:

परिशिष्ट १: नेपाली एकेडेमीको ऐतिहासिक चिनारी-स्रोत पहिलो जर्नल : नेपाली अकादमी सन् १९७४

परिशिष्ट २:

२.१ आधुनिक नेपाली साहित्यबारे नेपाली विभागद्वारा प्रथमपल्ट पाठ्यक्रम
सम्बन्धी पुनर्ताजगीकरण सम्पन्न

२.२ नेपाली साहित्यलाई पूर्वाञ्चल क्षेत्रमा नियमित रूपमा प्रदान गरिने पुरस्कार

२.३ पुष्प शर्मालाई विद्यावारिधि

२.४ नेपाली विभागको साहित्यिक एवम् शैक्षिक गतिविधि : हिजोदेखि आजसम्म

२.४.१ तीन दिवसीय राष्ट्रिय संगोष्ठी आयोजित

२.४.२ उ.ब.वि.को २८ औं दीक्षान्त समारोह

२.४.२.१ केही मेधावी नेपाली विद्यार्थीहरू सम्मानित भएको ३०औं दीक्षान्त समारोह

२.४.३ समकालीन नेपाली गद्याख्यान विषयमा राष्ट्रिय संगोष्ठी

२.४.४ उ.ब.वि.मा नेपाली भाषा साहित्य शिक्षण सम्मेलन

२.४.४.१ उ.ब.वि.मा भाषा दिवस सम्पन्न

२.४.४.२ विभिन्न स्थानमा भाषा मान्यता दिवस पालन

२.४.५ समकालीन नेपाली गद्याख्यान विषयमा राष्ट्रिय संगोष्ठी

२.४.६ विभागको भवन समुद्घाटन

२.४.७ नेपाली विभाग : रजत जयन्ती यात्रामा

२.४.८ पुस्तक विमोचन र कवि गोष्ठी

२.४.९ विद्यार्थी सङ्गठनको विदाइ कार्यक्रम

परिशिष्ट ३: पाठ्यक्रमगत चर्चाहरू

परिशिष्ट ४: अनुसन्धानका क्रममा खिचिएका उल्लेख गर्न लायक तस्वीरहरू

परिशिष्ट ५: तथ्यगत आधारहरू

संक्षेपीकृत शब्दसूची

संक्षिप्त रूप	पूर्ण रूप
आई.ए.	: इन्टरमिडियट अफ आर्टस्
ई.सं.	: ईस्वी सम्बत्
उ.ब.वि.	: उत्तरबङ्ग विश्वविद्यालय
एन.वि.यु.	: नर्थ बङ्गाल युनिभर्सिटी
एम.ए.	: मास्टर्स अफ आर्टस्
एम.फिल	: मास्टर्स अफ फिलोसोफि
क्र.सं.	: क्रम सङ्ख्या
गो.दु.नि.स	: गोर्खा दुःख निवारक सम्मेलन
दो.सं.	: दोस्रो संस्करण
ने.सा.स	: नेपाली साहित्य सम्मेलन
प.सं.	: पहिलो संस्करण
पी-एच.डी.	: फिलोसोफि अफ डाक्टर
प्रा.डा.	: प्राध्यापक डाक्टर
पृ.	: पृष्ठ
भि.सी.	: भाइस चान्सलर
यु.जि.सी.	: यूनिभर्सिटी ग्रान्ट कमिसन
वि.सं.	: विक्रम सम्बत्
सम्पा.	: सम्पादन/सम्पादक
सा.प्र.	: साभ्ना प्रकाशन